

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

FOLK PEDAGOGY – THE BASIS OF FORMATION OF FUTURE TEACHERS' NATIONAL CONSCIOUSNESS

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ народної педагогіки та використанню їх під час формування національної свідомості майбутніх учителів. Спираючись на теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, визначено сутність понять «народна педагогіка» і «етнопедагогіка» та доведено, що вони не є синонімічними. Перше оперується здебільшого з метою зіставлення традиційно народних знань з науковими, друге – підкреслює локальні особливості цих знань. Здійснений аналіз наукового фонду з предмета дослідження дав змогу встановити, що під формуванням національної самосвідомості слід розуміти процес цілеспрямованого й організованого опанування людиною цілісних, стійких рис та якостей, притаманних національній спільноті, як розвиток її у бік усвідомлення й оцінки себе як особистості, яка у своїй діяльності спирається й орієнтується на цінності, що є відбиттям позитивного історичного досвіду етнонаціональної спільноти, вираженого у специфічних культурних формах і спрямованих на гуманістичні громадянські ідеали сучасної цивілізації. Подано авторську позицію щодо формування національної самосвідомості майбутніх учителів із використанням відповідних принципів (гуманізму; природовідповідності; зв'язку виховання з життям; виховання працею; врахування вікових та індивідуальних особливостей особистості; систематичності і послідовності; єдності вимог і поваги до особистості; поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи вихованця), методів (вправління, привчання, переконання, дотримання режиму праці і відпочинку, виконання доручень та дотримання обов'язків, народні ігри, забави) і засобів (рідна мова, фольклор, навколишня природа, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, ритуали, свята, символи, атрибути, реліквії, календар, релігія) етновиховання.

Окреслення напрямів подальшого наукового пошуку в розв'язанні потреби у формуванні національної свідомості майбутніх учителів уможливує доведення отриманих результатів у здійсненому дослідженні до більш глибоких розвідок методологічних основ народної педагогіки.

Ключові слова: народна педагогіка, національна самосвідомість, майбутні вчителі, принципи, методи, засоби, етновиховання.

The article is devoted to the investigation of theoretical basics of the folk pedagogy and its use in the formation of future teachers' national consciousness. Based on theoretical analysis of psychological and pedagogical literature, the essence of concepts "folk pedagogy" and "ethnopedagogy" has been determined, as well as it has been proved they are not synonymous. The first is mostly operated by comparing traditional folk knowledge with scientific, the second emphasizes the local features of this knowledge. The analysis of the scientific fund on the subjects of research allowed to establish that under the formation of national self-consciousness should be understood the process of purposeful and organized mastering by a person of the entire, steady features and traits inherent in the international community, as well as its development towards the awareness and evaluation of oneself as a person, who in his/her activity focuses and relies on the values, which are the reflection of the positive historical experience of the ethno-national community, expressed in the specific cultural forms, aimed at humanistic civic ideals of modern civilization. The author's position on the formation of future teachers' national self-consciousness by using the appropriate principles (humanism; nature compliance; connection of education with life; education by work; taking into account age features and individual characteristics; systematicity and consistency; unity of requirements and respect for personality; combination of pedagogical guidance with the development of student's independence and initiative), methods (exercises, training, persuasion, observance of work regime and rest, running the errands and compliance with obligations, folk games, entertainments) and means (native language, folklore, surrounding nature, home life, traditions, customs, rites, rituals, holidays, symbols, attributes, relics, calendar, religion) of ethnic education.

The outlining of perspectives of further scientific research on completing the requirements in forming the future teachers' national consciousness enables to bring the results obtained in the research to the deeper investigation of methodological bases of the folk pedagogy.

Key words: folk pedagogy, national self-consciousness, future teachers, principles, methods, means, ethno-education.

УДК 37.013.43

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/26.21>

Гурін Р.С.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри педагогіки

Південноукраїнського національного

педагогічного університету

імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Актуальність дослідження зумовлена переходом від авторитарного до гуманного демократичного суспільства, створенням адекватної йому гуманістичної парадигми виховання, яка базується на специфічних особливостях українського менталітету, національних педагогічних і духовних цінностях, та наповнення його культурно-історичним надбанням українського народу. Проблема формування національної самосвідомості майбутніх учителів

є однією з найважливіших у процесі державотворення в Україні, оскільки від її вирішення залежить будова єдиного духовного стрижня учнів, який має на меті нести загальнонаціональне значення і спиратися на сучасні уявлення про націю, любов до свого народу, мову, культуру, історію. У зв'язку з цим стає нагальним питання створення національної системи освіти та виховання як невід'ємного складника всього процесу розбудови нашої держави, що впливатиме на зростання самостійності

і самодостатності особистості, активізації процесів її національної самоідентифікації. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти високий рівень сформованості національної самосвідомості, знання національної психології і характеру народу, культурно-історичних традицій, морально-етичної спадщини, історії й сучасного буття є одним із найважливіших аспектів психолого-педагогічної готовності вчителя до своєї професійної діяльності. Тому національну самосвідомість слід розглядати як необхідну професійну якість особистості сучасного вчителя [2].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні основ народної педагогіки та використанні їх під час формування національної самосвідомості майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним базисом розв'язання проблеми формування національної самосвідомості майбутніх учителів стали роботи С. Бевзенка, Р. Берези, І. Голубенко, Т. Донченко, В. Кузя, В. Онищук, Р. Осипець Є. Пасічник, К. Пірлієва, З. Старкової, О. Сухомлинської, М. Чепіль та ін. Професійну підготовку майбутніх учителів у своїх роботах висвітлювали такі науковці, як: І. Бех, І. Богданова, А. Богуш, А. Брушлинський, Н. Волкова, Н. Гузій, І. Зимня, Е. Карпова, Н. Кузьміна, З. Курлянд, О. Леонтєв, А. Маркова, Л. Мітіна, І. Підласий, А. Реан, О. Семенов, В. Сластьонін, Л. Спирин, Р. Хмельюк, О. Чебикін, О. Щербаков, В. Якунін та ін. Незважаючи на достатню кількість наукових досліджень, присвячених вивченню різноманітних аспектів понять «деонтологія», «етновиховання», «етнопедагогіка», «народна педагогіка», «національна свідомість» у межах філософського, соціологічного, психологічного та педагогічного напрямів (Т. Алексеєнко, В. Борисенко, Ю. Бромлей, Г. Ващенко, Г. Горинь, Л. Гумільов, Р. Кирчіва, Т. Ковальчук, В. Кукушін, О. Любар, А. Марушкевич, І. Огієнко, С. Павлюк, В. Постовий, В. Ромариця, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, Е. Тейлор, К. Ушинський, С. Широков, С. Ярмусь, В. Ященко та ін.), питання розгляду впливу народної педагогіки на формування національної самосвідомості майбутніх учителів залишається відкритим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Підготовка майбутніх учителів повинна створювати максимально сприятливі умови для їх особистісно-професійного розвитку та відповідати реаліям сьогодення. Незважаючи на наявність численних наукових розвідок із зазначеної проблеми, теоретичні основи народної педагогіки потребують більш ретельного вивчення. Особливої значущості набуває питання важливості принципів, методів і засобів етновиховання під час формування національної самосвідомості майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи понятійний апарат дослідження, необхідно зауважити, що конструкти «народна педагогіка» і «етнопедагогіка» не є синонімами. Народна педагогіка – це сукупність педагогічних знань і виховного досвіду, які зберігалися у традиціях сімейного виховання, усній народній творчості і народних обрядах [3]. Етнопедагогіка – наука про досвід народу у вихованні молодих поколінь, відображений у морально-етичних ідеалах, поглядах на мету і засоби формування людини, у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання дітей [4]. Як справедливо наголошує В. Кукушін [7], основу народної педагогіки становлять духовна культура, народні звичаї, традиції, соціально-етичні норми. З іншого боку, народна педагогіка і етнопедагогіка – це емпіричні знання народу про виховання. Вони знайшли своє відображення у звичаях і обрядах, пов'язаних із життям дітей і молоді, у фольклорі, іграх та іграшках, у традиціях сімейного і громадського виховання. Обидва ці поняття збігаються, однак перше частіше використовують у літературі на позначення донаукових педагогічних знань і тих, що існували поза теоріями і науковими системами, а також впливають з живого досвіду підготовки до життя молодих поколінь. Друге поняття переважно вказує на національну самобутність, етнічну специфіку й оригінальність традиційних педагогічних знань. Отже, якщо термін «народна педагогіка» оперується здебільшого з метою зіставлення традиційно народних знань з науковими, то термін «етнопедагогіка» підкреслює локальні особливості цих знань [9].

На основі аналізу літературних джерел (Г. Горинь, С. Павлюк, М. Стельмахович, Є. Сявавко та ін.) було встановлено, що завдяки народній педагогіці новими поколіннями передаються і примножуються здобутки матеріальної й духовної культури народу, утверджується його національна самобутність і самосвідомість. У психологічному словнику «самосвідомість» визначається як усвідомлене ставлення людини до своїх потреб і здібностей, мотивів поведінки, думок і турбот. Самосвідомість – це динамічна система уявлень людини про саму себе, усвідомлення нею своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, самооцінка цих якостей, а також суб'єктивне сприйняття факторів, що впливають на особистість. Самосвідомість є властивістю особистості як суспільної істоти. Необхідно зауважити, що розвинута самосвідомість забезпечує емоційно-ціннісне ставлення до себе, диференційованість та адекватність усіх усвідомлених поведінкових реакцій, вчинків, вербальних проявів. Результатом самоусвідомлення як процесу є Я-концепція, яка виступає продуктом розвитку особистості (за С. Рубінштейном) [5].

В аспекті дослідження поділяємо твердження науковців (А. Деркач, О. Селезньова та ін.), які зауважують, що самосвідомість включає: усвідомлення норм, правил, моделей життєдіяльності як еталонів для усвідомлення власних якостей; самооцінку власних вчинків і поведінки, розуміння себе; оцінювання себе загалом, визначення позитивних якостей та перспектив [6].

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що самосвідомість виступає як складний процес опосередкованого пізнання себе, що пов'язане з рухом у часі завдяки інтеграції подібних численних образів власного «Я». При цьому завдяки сформованості самосвідомості у майбутніх учителів під час навчання у педагогічних закладах відбувається усвідомлення себе як: індивідуальності; суб'єкта педагогічної діяльності; суб'єкта саморозвитку.

Відомо, що національна самосвідомість – відносно усталена, усвідомлена, неповторна система уявлень індивіда про себе як представника відповідної нації [1]. З іншого боку, теоретичний аналіз засвідчує, що національна свідомість особистості – це розуміння та почуття належності до етичної спільноти, результат засвоєння культури, традицій та звичаїв свого народу (М. Дьяченко, М. Кандилович). Починається цей процес із моменту усвідомлення дитини себе як особистості і проходить під впливом суспільства, школи та сім'ї. Значення школи як інструменту цілеспрямованого формування національної самосвідомості визначають майже всі сучасні дослідники. Тому головною фігурою, яка втілює та поширює національну ідею серед молодого покоління, є вчитель. Його діяльність у цьому напрямі буде ефективною за умови, коли сам вчитель має достатній рівень сформованої національної самосвідомості. Розглядаючи зміст національної самосвідомості, необхідно наголосити, що вона містить у собі: усвідомлення себе як індивіда на підставі уявлень та знань про свої природно-біологічні властивості, зовнішній вигляд («Я» – національно-фізичне); усвідомлення себе як носія національної психології на підставі пізнання її впливу на психічні процеси, почуття, прояви волі, розуму, мови, належності до певної нації, народу («Я» – національно-психологічне); усвідомлення себе як носія національних властивостей особистості на підставі усвідомлення своєї життєвої позиції, ставлення до дійсності, до інших людей, праці, національної належності («Я» – національно-соціальне) [3].

В аспекті дослідження цілком погоджуємося з висновками С. Борисової [2], що під формуванням національної самосвідомості слід розуміти процес цілеспрямованого й організованого опанування людиною цілісних, стійких рис і якостей, притаманних національній спільноті, як розвиток її у бік усвідомлення й оцінки себе як особистості, яка у своїй діяльності спирається й орієнтується на цінності,

що є відбиттям позитивного історичного досвіду етнопонаціональної спільноти, вираженого у специфічних культурних формах, і спрямовані на гуманістичні громадянські ідеали сучасної цивілізації.

Отже, виникає питання: «За допомогою яких обставин формування національної самосвідомості може відбуватися найбільш успішно?». Зауважимо, що національна самосвідомість виступає системотворним чинником професійної підготовки вчителя національної школи, оскільки забезпечує усвідомлення самого себе, своїх знань, поглядів, переконань. Під час організації навчального процесу з формування національної свідомості у майбутніх учителів вважаємо за необхідне використовувати комплекс заходів, які дають додаткові знання з історії педагогіки, порівняльної педагогіки та етнопедогогіки.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу встановити, що процес формування національної самосвідомості надзвичайно складний і має насамперед історичні витоки. Тому вважаємо, що під час формування національної самосвідомості майбутніх учителів необхідно використовувати такі принципи етновиховання: гуманізму (зичливе ставлення до особистості, застосування найдоцільніших засобів впливу у процесі її виховання); природовідповідності (побудова процесу виховання з урахуванням особливостей природи рідного краю); зв'язку виховання з життям (урахування особливостей суспільно-політичного, економічного, традиційного укладу життя в краї); виховання працею (залучення до досвіду виробничої діяльності на основі пізнання найпоширеніших і найнеобхідніших професій такого краю); врахування вікових та індивідуальних особливостей особистості (виховний вплив має відповідати віковим, життєвому досвіду, можливостям людини); систематичності і послідовності (доводити, переконувати, послідовно нарощуючи інформацію, ускладнюючи її і т. ін.); єдності вимог і поваги до особистості (орієнтація на покращення долі, небайдужість до рівня набуття життєвого досвіду, врахування поглядів і переконань, піклування про життя і поведінку особистості тощо); поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи вихованця (відпрацювання педагогом такого стилю взаємин, який не придушує, а збуджує сили вихованців, розвиває їх самостійність та ініціативу) [4].

Для реалізації вищезазначених принципів вважаємо за доцільне використовувати такі методи, як: вправлення, привчання, переконання, дотримання режиму праці і відпочинку, виконання доручень та дотримання обов'язків, народні ігри, забави. Так, метод вправлення застосовується у тому разі, коли необхідно вплинути на стан дій, поведінки, ставлення до себе і оточуючих конкретної людини. При цьому найчастіше застосовуються такі прийоми,

як: вимога, нагадування, контроль. Метод привчання має свої особливості і реалізується через тренування, показ, спрямування на здійснення самоконтролю. Метод переконання впливає на свідомість, життєві погляди, ідеали, розуміння суті життя тощо. Воно здійснюється за допомогою роз'яснення, повчання, поради, в процесі дискусії, бесіди, розповіді тощо. Дотримання режиму праці і відпочинку є методом, який привчає економити час і впливає на вироблення якісних звичок. Позитивне ставлення до нього в народі зафіксоване у приказках: «Хто рано встає, тому бог дає», «Зробив діло – гуляй сміло», «Не відкладай на завтра того, що можна зробити сьогодні». Виконання доручень та дотримання обов'язків було і залишається чи не найсуттєвішим у житті кожної родини. Цей метод дисциплінує, впливає на розвиток ініціативності, вміння долати труднощі. Народні ігри через відтворення взаємин та дій сприяють пізнанню багатьох процесів, які відбуваються у людському житті, оскільки вони породжені трудовою діяльністю людини. Останній метод – забави, забавки пояснюються як «розривка, розвага». У переносному значенні – «легка робота». В народі вони були поширені з метою організації відпочинку.

Продовжуючи розгляд основ етновиховання, слід звернути увагу на його засоби (природні і надприродні). До природних відносять рідну мову, фольклор, навколишню природу, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, ритуали, свята, символи, атрибути, реліквії, календар тощо. До надприродних – релігію [8].

Отже, можна виділити такі положення, які можуть бути впроваджені в теорію виховання української національної педагогіки та в підготовку майбутніх учителів, спираючись на висвітлені принципи, методи, засоби етновиховання, як: оптимістичність, віра в природні задатки кожної дитини; позитивна прогностичність результативності виховного процесу; турбота про здоров'я та формування з юних років навичок здорового способу життя; виховання в праці; виховання в єдності з природою; самодіяльність учнів у житті та в педагогічному процесі; гармонійна єдність різних видів діяльності (індивідуальної, групової,

колективної, самостійної та ін.); випереджальна підготовка до життя в постійно мінливому соціумі (за В. Кузем).

Висновки. Проведений аналіз теоретичних засад народної педагогіки не вичерпує всіх аспектів визначеної проблеми. Сама постановка питання не виключає можливості його доповнення, удосконалення та розвитку. До перспективних напрямів роботи відносимо глибокі розвідки теоретичних засад народної педагогіки та практичні розробки її впровадження під час підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баронин А.С. Этническая психология. Киев : Тандем, 2000. 264 с.
2. Борисова С.В. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами українського музичного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2002. 21 с.
3. Виховна робота зі студентською молоддю : навчальний посібник. / за заг. ред. Т.Ю. Осипової. Одеса : Фенікс, 2006. 288 с.
4. Гурін Р.С. Етнопедagogіка : курс лекцій : методичні рекомендації. Одеса : ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2013. 127 с.
5. Гурін Р.С. Самосвідомість як категорія педагогічної акмеології. *Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі* : матеріали III Міжнародного конгресу, м. Одеса, 18–21 травня 2017. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 54–55.
6. Деркач А.А., Зазыкин В.Г., Маркова А.К. Психология развития профессионала. Москва : РАГС, 2000. 259 с.
7. Кукушин В.С. Этнопедagogіка : учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. Москва : МПСУ; Воронеж : МОДЭК, 2013. 432 с.
8. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка : навчально-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
9. Українське народознавство : навчальний посібник / за ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.